

Søren Kierkegaard Werken

redactie

Paul Cruysberghs
Udo Doedens
Frits Florin
Johan Taels
Annelies van Hees
Piet van Reenen
Karl Verstrynge (vz.)
Pieter Vos
Onno Zijlstra

eindredactie van dit deel

Paul Cruysberghs
Karl Verstrynge

Afsluitend onwetenschappelijk naschrift

bij

Filosofische kruimels

door Johannes Climacus

uitgegeven door
S. Kierkegaard

vertaling
Jan Marquart Scholtz (†),
geheel herzien door Paul Cruysberghs en Karl Verstrynge

verklarende noten
Paul Cruysberghs

eindredactie
Paul Cruysberghs en Karl Verstrynge

met een nawoord van
Paul Cruysberghs en Karl Verstrynge

Inhoud

Voorwoord	11
Inhoud	15
Inleiding	21
Eerste deel: Het objectieve probleem van de waarheid van het christendom	31
Tweede deel: Het subjectieve probleem. De verhouding van het subject tot de waarheid van het christendom, of het christen-woorden	71
Bijlage: Verstandhouding met de lezer	631
Een eerste en laatste verklaring (Søren Kierkegaard)	639
Nawoord van Paul Cruysberghs en Karl Verstrynge	645
Bij de vertaling	703
Verklarende noten	707
Register van personen en zaken	831

Afsluitend onwetenschappelijk naschrift

bij

Filosofische kruimels

Mimisch-pathetisch-dialectisch verzamelwerk

Existentiële bijdrage

door

Johannes Climacus

uitgegeven

door

S. Kierkegaard

Kopenhagen

Bij C.A. Reitzel, Universiteitsboekhandelaar

Gedrukt in Bianco Luno's boekdrukkerij

1846

8 Ἀλλὰ δὴ γ', ὦ Σώκρατες, τί οἶει ταῦτ' εἶναι ξυνάπαντα; κνίσματά τοί ἐστι καὶ περιτιμήματα τῶν λόγων, ὅπερ ἄρτι ἔλεγον, κατὰ βραχὺ διηρημένα.

[Alla dè g', oo Sookrates, ti oiei taut' einai xunapanta? knismata toi esti kai peritmèmata toon logoon, hoper arti elegon, kata brachu dièrèmena; “Maar zeg me nu eens, Socrates, wat jij over deze hele discussie denkt? Het zijn schraapsel en snippers van betogen, in kleine stukjes gehakt, zoals ik daarnet al zei.”]

Hippias Major, §304a.¹

Voorwoord

9

Zelden werd een literair project wellicht zo naar wens door het lot begunstigd als mijn *Filosofische kruimels*. Hoewel ik onzeker en terughoudend ben wat betreft mijn eigen mening en zelfkritiek, mag ik over het lot van dit bescheiden essay ongetwijfeld toch één ding naar waarheid zeggen:² het heeft geen sensatie verwekt, geen enkele.³ De volgens het motto (“beter goed gehangen dan slecht getrouwd”) gehangen, ja goed gehangen auteur, is ongestoord blijven hangen.⁴ Niemand heeft hem, niet eens voor de grap zoals bij het spel, gevraagd voor wie hij daar eigenlijk hing.⁵ Maar zo was het ook gewent: beter goed gehangen – dan door een ongelukkig huwelijk met de hele wereld in systematische verwantschap gebracht. In vertrouwen op de eigen aard van het essay hoopte ik dat het zo zou gaan. Maar gelet op de onrustige gisting van de tijd en op de niet aflatende signalen in de vorm van profetieën, visioenen en speculaties, vreesde ik mijn wens door een misgreep verijdeld te zien.⁶ Want ook al is men nog zo’n onbeduidende reiziger, het is altijd hachelijk om in een stad aan te komen op een tijdstip waarop allen in de meest gespannen, maar ook uiteenlopende verwachting de incognito-aankomst van de beloofde tegemoetzien.⁷ Sommigen staan klaar met vuurklare kanonnen, de lonten reeds smeulend, met allerhande vuurwerk en spandoeken in gereedheid.⁸ Anderen wachten in het feestelijk versierde raadhuis, de deputatie in blinkende laarzen, de sprekers paraat. Weer anderen zitten klaar met de pen gedoopt in de systeemdwang en het dictaatcahier opengeslagen. Een vergissing is dan altijd mogelijk. En literaire vergissingen van dien aard zijn dan ook aan de orde van de dag.

10 Geprezen zij daarom het lot dat dit niet gebeurd is. Zonder enige ophef, zonder bloed- of inktvergieten is het essay onopgemerkt gebleven, werd het gecenseerd noch ergens vermeld.⁹ Geen literair klokgelui om zijnentwil | heeft de gisting van de tijd versterkt, geen wetenschappelijke alarmkreet heeft de verwachtingsvolle schare misleid, geen roep van de buitenste post heeft de stand van de lezende burgers voor haar op de been gebracht. Zoals het project wars was van enige hekserij, zo heeft het lot dit ook gevrijwaard van alle loos alarm.¹⁰ De auteur is daarmee tegelijk in de fortuinlijke positie qua auteur niemand iets verschuldigd te zijn. Ik bedoel: geen recensenten, besprekers, tussenpersonen, adviseurs, etc., die in de literaire wereld zijn wat kleermakers zijn in de burgermaatschappij: zij ‘maken de man’. Zij geven de auteur *façon* [distinctie, cachet] en helpen de lezer aan zijn standpunt. Dankzij hun hulp en kunsten wordt een boek tot ‘iets’. Maar anderzijds geldt voor dit soort weldoeners ook weer wat Baggesen over de kleermakers zegt: “Ze maken de mensen weer van kant met rekeningen voor hun creatie”.¹¹ Het loopt erop uit dat je alles aan hen te danken hebt zonder die schuld ooit met een nieuw boek te kunnen afbetalen. Want de betekenis van dat nieuwe boek, als het die al krijgt, is opnieuw aan de kunsten en de hulp van die weldoeners te danken.

Bemoedigd door die gunst van het lot ben ik nu van plan door te gaan. Door niets gehinderd, door generlei eisen van de tijd tot haast gedreven en enkel mijn innerlijke aandrift volgend, blijf ik als het ware mijn gedachten kneden tot het deeg naar mijn oordeel goed is.¹² Aristoteles zegt ergens dat men tegenwoordig voor een verhaal de belachelijke regel invoert dat het snel moet verlopen, en hij vervolgt: “Hier past het antwoord dat aan iemand werd gegeven die deeg kneedde en die vroeg of hij een hard of een zacht deeg moest maken: ‘Tja, is het niet mogelijk om een goed deeg te maken?’”¹³ Het enige wat ik vrees is sensatie, vooral als die met erkenning gepaard gaat.¹⁴ Hoewel de tijd vrijzinnig is, liberaal en speculatief en hoewel de heilige eisen van het persoonsrecht door menig gewaardeerd en met acclamatie begroet woordvoerder worden verdedigd, ben ik toch van mening dat men de zaak niet dialectisch genoeg opvat.¹⁵ Anders zou men de inspanningen van de uitverkorenen vast niet met luidruchtige jubel, met negen hoera’s om middernacht, fakkeloptochten en andere

storende ingrepen in het persoonsrecht belonen.¹⁶ Het lijkt me billijk dat binnen de grenzen van het toelaatbare eenieder vrij moet zijn te doen wat hem behaagt. Van een inbreuk is er pas sprake wanneer wat de een doet de ander tot iets verplicht. Elke uiting van misnoegen is daarom toelaatbaar, omdat ze niet verplichtend in andermans leven ingrijpt. Brengt bijvoorbeeld de volksmenigte iemand een *pereat* [letterlijk: moge hij ten onder gaan, weg met hem], dan is dat in het geheel geen inbreuk op zijn vrijheid.¹⁷ Hij wordt niet gedwongen iets te l doen, er wordt niets van hem verlangd. Hij kan ongestoord in zijn kamer blijven zitten, zijn sigaar roken, zich met zijn eigen gedachten bezighouden, schertsen met de geliefde, het zich gerieflijk maken in zijn kamerjas, zich op één oor leggen en slapen als een roos. Hij kan zelfs uitgaan, want zijn persoonlijke aanwezigheid is nergens voor nodig. Maar met een fakkeloptocht is dat anders. Is het feestvarken uit dan moet hij meteen naar huis, heeft hij net een lekkere sigaar opgestoken dan moet hij die meteen opzij leggen, is hij naar bed gegaan dan moet hij meteen weer op, krijgt nauwelijks de tijd om zijn broek aan te trekken en moet vervolgens blootshoofds naar buiten onder de blote hemel om een toespraak af te steken. En wat voor vooraanstaande persoonlijkheden geldt met betrekking tot dat soort uitingen van een volksmenigte, dat geldt op dezelfde manier voor ons kleine lui in onze bescheidener omstandigheden. Een literaire aanval bijvoorbeeld is geen inbreuk op de persoonlijke vrijheid van een auteur. Want waarom zou niet iedereen zijn mening mogen uiten? De aangevallene kan toch ongehinderd zijn werk doen, zijn pijp stoppen, de aanval ongelezen laten, etc. Erkenning daarentegen is een hachelijker zaak. Een kritiek die iemand uitbant uit de literatuur houdt geen inbreuk in. Maar een kritiek die iemand zijn plaats daarbinnen aanwijst, is bedenkelijk. Een voorbijganger die om je lacht, verplicht je op geen enkele manier om iets te doen. Integendeel, hij blijft je eerder iets schuldig, namelijk dat je hem de gelegenheid hebt gegeven te lachen. Ieder bekommert zich om zijn eigen zaken, zonder enige storende of verplichtende wederkerigheid. Een voorbijganger die je neerbuigend aankijkt en met zijn blik te kennen geeft dat hij je niet waard vindt zijn hoed voor je af te nemen, verplicht je op geen enkele manier om iets te doen. Integendeel, hij bevrijdt je ervan iets te doen: van de moeite namelijk om je hoed af te nemen. Van een

bewonderaar daarentegen kom je minder gemakkelijk af. Zijn warme sympathiebetuigingen worden al snel evenzovele verplichtingen voor de arme bewonderde, die eer hij er erg in heeft, zich levenslang met zware belastingen en contributies opgescheept ziet, zelfs al was hij de meest onafhankelijke persoon van allemaal. Ontleent de ene auteur een idee aan een andere zonder hem te noemen, en maakt hij iets totaal verkeerd van het ontleende, dan betekent dat geen inbreuk op de persoonsrechten van die ander. Noemt hij hem daarentegen bij name, misschien zelfs met bewondering als degene aan wie hij – dat verkeerde te danken heeft, dan is hij hem in hoge mate tot last. Dialectisch verstaan vormt daarom het negatieve geen inbreuk, maar alleen het positieve. Hoe merkwaardig! Zoals die vrijheidlievende natie van de Noord-Amerikanen de gruwzaamste straf, het zwijgen, heeft uitgevonden, zo heeft ook een liberale en vrijzinnige tijd de meest | onliberale chicanes uitgevonden: een fakkeloptocht in de avond, acclamatie driemaal daags, een negenvoudig hoera voor de groten der aarde en soortgelijke geringere chicanes voor de gewone man.¹⁸ Het principe van socialiteit is nu eenmaal niet-liberaal.

Wat hier wordt geboden is opnieuw een essay *proprio Marte, proprio stipendio, propriis auspiciis* [op eigen houtje, op eigen risico, voor eigen rekening].¹⁹ De auteur ervan is in zoverre propriëtair dat hij inderdaad zelf eigenaar is van de kruimel dat hij in zijn bezit heeft.²⁰ Maar overigens dient gesteld dat, verre van er horigen op na te houden, hij er evenmin zelf één is. Zijn hoop is dat het lot ook dit bescheiden project wil begunstigen, en vooral dat het het tragikomische verre wil houden, waarbij de een of andere ziener in diepe ernst dan wel een *Gaudieb* [gawwdief] voor de grap de tijdgenoten wil doen geloven dat het 'iets' is, om zich vervolgens uit de voeten te maken en de auteur in de klem te laten zitten net als de verpande boerenzoon.²¹

J. C.

Inhoud

13

Inleiding	21
-----------	----

Eerste deel 31 **Het objectieve probleem van de waarheid van het christendom**

Hoofdstuk 1 De historische beschouwing	34
§1 De Heilige Schrift	35
§2 Over de kerk	47
§3 Het bewijs van de eeuwen voor de waarheid van het christendom	59

Hoofdstuk 2 De speculatieve beschouwing	62
--	----

Tweede deel 71 **Het subjectieve probleem. De verhouding van het subject tot de waarheid van het christendom, of het christen-woorden**

<i>Eerste afdeling</i> <i>Iets over Lessing</i>	73
--	----

Hoofdstuk 1 Dankbetuiging aan Lessing	73
--	----

Hoofdstuk 2 Mogelijke en werkelijke stellingen van Lessing	82	14
1. De subjectieve existerende denker heeft aandacht voor de dialectiek van de mededeling	83	
2. De existerende subjectieve denker is in zijn existentiële verhouding tot de waarheid even negatief als positief, heeft evenveel komische kracht als hij wezenlijk pathos heeft en is voortdurend in wording, dit wil zeggen strevend	90	
3. Lessing heeft gezegd: "Toevallige historische waarheden kunnen nooit een bewijs voor eeuwige waarheden op het terrein van de rede worden". Ook stelde hij dat "de	104	

overgang waardoor men op een historisch bericht zijn eeuwige zaligheid wil bouwen een sprong is”

4. Lessing heeft gezegd: “Als God in zijn rechterhand 117
 alle waarheid zou houden en in zijn linker het
 voortdurende streven daarnaar”, dan zou hij de laatste kiezen
 a) Een logisch systeem is mogelijk 119
 b) Een systeem van het bestaan is onmogelijk 129

Tweede afdeling 137

*Het subjectieve probleem of van welke aard
 de subjectiviteit moet zijn opdat het probleem
 zich voor haar zou kunnen tonen*

Hoofdstuk 1 Het subjectief-woorden 137

Hoe de ethiek zou moeten oordelen als subject worden niet de hoogste opgave was die een mens gesteld is – Wat er bij het nader begrip van deze vraag buiten beschouwing moet worden gelaten – Voorbeelden van het denken in de richting van het subjectief-woorden

Hoofdstuk 2 De subjectieve waarheid, de innerlijkheid – De waarheid is de subjectiviteit 196

Bijlage: Een blik op een gelijktijdig streven in de Deense literatuur 257

15 **Hoofdstuk 3 De werkelijke subjectiviteit, de ethische – De subjectieve denker** 309

§1 Het bestaan – Werkelijkheid 309

§2 Mogelijkheid hoger dan werkelijkheid – 327

Werkelijkheid hoger dan mogelijkheid –

De poëtische en intellectuele idealiteit – de ethische idealiteit

§3 Gelijktijdigheid van de afzonderlijke momenten 353

van de subjectiviteit in de bestaande subjectiviteit –

Gelijktijdigheid in tegenstelling tot het speculatieve proces

§4 De subjectieve denker, zijn opgave, zijn vorm, 359

dat wil zeggen: zijn stijl

Hoofdstuk 4 Het probleem van <i>Kruimels</i>: hoe kan een eeuwige zaligheid gefundeerd worden op een historisch weten?	370	
<i>Sectie I</i>	370	
<i>Ter oriëntatie in de opzet van <i>Kruimels</i></i>		
§1 Dat het uitgangspunt gekozen werd in het heidendom en waarom	370	
§2 Het belang van een voorlopige overeenkomst over wat christendom is, voordat er van een mediatie van christendom en speculatie sprake kan zijn – Het uitblijven van de overeenkomst begunstigt de mediatie, terwijl het uitblijven ervan tevens de mediatie illusoir maakt. – Het intreden van de overeenkomst verhindert de mediatie	377	
§3 Het probleem van <i>Kruimels</i> als inleidend probleem, niet tot het christendom maar tot het christen-woorden	389	
<i>Sectie II</i>	393	
<i>Het probleem zelf</i>		
Over de eeuwige zaligheid van het individu wordt beslist in de tijd door de verhouding tot iets historisch – Dat is bovendien op zo'n wijze historisch, dat in zijn samenstelling datgene mee opgenomen is wat uit de aard van zijn wezen niet historisch kan worden en dus historisch moet worden krachtens het absurde		
A. Het pathetische	396	16
§1 De <i>initiële uitdrukking</i> van het existentiële pathos, de absolute gerichtheid (respect) op het absolute τέλος [doel] handelend uitgedrukt in de omvorming van de existentie – Esthetisch pathos – Het bedrieglijke van de mediatie – De middeleeuwse kloosterbeweging – Zich tegelijk absoluut verhouden tot zijn absolute τέλος en relatief tot de relatieve τέλη	396	
§2 De <i>wezenlijke</i> uitdrukking van het existentiële pathos: lijden – Geluk en ongeluk als esthetische levensbeschouwing in tegenstelling tot lijden als religieuze levensbeschouwing (toegelicht aan de hand van de religieuze voordracht) – De	440	

werkelijkheid van het lijden (humor) – De werkelijkheid van het lijden in laatste instantie als teken dat iemand die existeert zich tot een eeuwige zaligheid verhoudt – De illusie van de religiositeit – Aanvechting – Grond en betekenis van het lijden in eerste instantie: afsterven aan de onmiddellijkheid en toch in de eindigheid blijven – Een stichtelijk divertissement – Humor als incognito van de religiositeit

§3 De *beslissende* uitdrukking van het existentiële pathos: 536
schuld – Dat het onderzoek in achterwaartse in plaats van in voorwaartse richting gaat – Het eeuwige zich-herinneren van de schuld is de hoogste uitdrukking voor de verhouding van het schuldbewustzijn tot een eeuwige zaligheid – Lagere uitdrukkingen voor het schuldbewustzijn en daaraan beantwoordende vormen van genoegdoening – De zichzelf opgelegde penitentie – Humor – De religiositeit van de verborgen innerlijkheid

Tussenvoegsel tussen A en B 567

B. Het dialectische 574

§1 De dialectische tegenspraak die de breuk is: een eeuwige zaligheid in de tijd verwachten door een verhouding tot iets anders in de tijd 582

§2 De dialectische tegenspraak dat een eeuwige zaligheid wordt gefundeerd op de verhouding tot iets historisch 586

§3 De dialectische tegenspraak dat het historische waarvan hier sprake is niet iets louter historisch is, maar gevormd uit wat alleen tegen zijn wezen in, dus krachtens het absurde, historisch kan worden 591

17 Bijlage bij B: De terugwerking van het dialectische in het pathetische tot verscherpt pathos en de gelijktijdige momenten van dit pathos 595

a) Het zondebewustzijn 596

b) De mogelijkheid van ergernis 598

c) De pijn van de sympathie 599

Hoofdstuk 5 Besluit	599
Bijlage: Verstandhouding met de lezer	631

Inleiding

19

Je zult je misschien herinneren, beste lezer, dat er aan het eind van *Filosofische kruimels* (p. 116) een uitlating voorkomt die zou kunnen gelezen worden als de belofte van een voortzetting.²² Die uitlating (“als ik ooit een volgend deel schrijf”) was zo nonchalant mogelijk en allerminst een soort trouwgelofte. Ik heb me er dan ook niet door gebonden gevoeld, ook al was het van meet af aan mijn bedoeling haar na te komen en was tegelijk met die belofte het benodigde reeds gereed.²³ Wat dat betreft had de belofte heel goed met grote plechtigheid, *in optima forma* [in allerbeste vorm] kunnen worden afgelegd. Maar het zou inconsequent zijn geweest een essay te publiceren dat geen sensatie kon noch wilde verwekken en daarin dan een plechtige belofte op te nemen die niet alleen op sensatie berekend is, maar zonder twijfel ook voor enorme sensatie zou hebben gezorgd. Je weet maar al te goed hoe dat gaat. Een schrijver publiceert een lijvig werk. Dat ligt nog geen week in de boekhandel als hij toevallig een lezer spreekt die hem met hoffelijke belangstelling en brandend verlangen de vraag stelt of hij niet binnenkort een nieuw boek gaat schrijven. De auteur is verrukt: zo’n lezer te hebben, die zich zo snel door een dik boek heen werkt en bij alle moeite de lust niet verliest. Ach, de arme bedrogene! In de loop van het gesprek bekennt die welwillend geïnteresseerde lezer, die vol verlangen dat nieuwe boek tegemoet ziet, dat hij het helemaal niet gelezen heeft en er allicht ook nooit tijd voor zal vinden. Maar toen hij ergens op bezoek was, had hij horen praten over een nieuw boek van deze auteur; en er is hem enorm veel aan gelegen hieromtrent zekerheid te krijgen. Een auteur geeft een boek uit en denkt ongeveer zo: ‘Nu heb ik een maand de tijd tot | de heren recensenten het doorgelezen hebben.’

20

Wat gebeurt? Drie dagen later verschijnt er in de pers een in grote haast geschreven alarm-recensie die eindigt met de belofte van een bespreking.²⁴ Dat alarm verwekt een enorme sensatie. Maar stukje bij beetje raakt het boek in vergetelheid, de bespreking blijft uit. Twee jaar later komt in een gezelschap het gesprek op het bewuste geschrift en een wel geïnformeerd persoon roept het weer op in de herinnering van wie het vergeten was door te zeggen: ‘Dat is het boekje dat door F.F. besproken is’. Zo bevredigt een belofte de eisen van de tijd. Eerst verwekt zij ongehoorde sensatie en twee jaar later geniet wie de belofte had gedaan nog de eer beschouwd te worden als degene die haar heeft ingelost. Want het is de belofte die interesse wekt. Had hij die ingelost, dan had hij alleen maar zichzelf geschaad, want de vervulling interesseert geen mens.

Wat nu mijn belofte betreft was die nonchalante vorm ervan geen toeval. *Realiter* [in feite] beschouwd was zij immers geen belofte, want die was door het essay zelf al ingelost. Onderscheidt men in een zaak een gemakkelijkst en een moeilijkst deel, dan hoort de belovende auteur het als volgt aan te pakken: hij begint met het eenvoudigste en belooft het moeilijkste als voortzetting. Een dergelijke belofte getuigt van ernst en verdient in alle opzichten te worden aanvaard. Lichtzinniger is het echter wanneer de auteur eerst het moeilijkste gedeelte voltooit en dan een voortzetting belooft. Vooral als het om een vervolg gaat dat door ieder die het eerste deel aandachtig heeft doorgelezen en daartoe ook over de nodige bagage beschikt, moeiteloos zelf kan worden geschreven – zo hij dat tenminste al de moeite waard vindt.

Zo is het ook met *Filosofische kruimels*: de voortzetting zou, zoals gezegd, het probleem alleen maar in een historisch kostuum steken. Als er al iets moeilijk was aan de hele zaak, dan betrof dit net het probleem, want zo’n historisch kostuum is gemakkelijk genoeg. Zonder iemand te willen beledigen, ben ik de mening toegedaan dat niet elke kandidaat in de theologie in staat zou zijn geweest het probleem te formuleren met de dialectische maatvastheid die in het essay werd gehanteerd. Ik ben van mening dat niet elke kandidaat in de theologie die het essay heeft gelezen dit terzijde kan gooien, om dan zelf het probleem te formuleren met de dialectische helderheid waarmee het in het essay werd verduidelijkt. Wat daarentegen de voortzetting betreft, ben ik ervan overtuigd (en ik weet niet of

dat iemand kan vleien) dat elke kandidaat in de theologie in staat zal zijn die te schrijven – als hij er althans toe in staat is de dialectische, onverschrokken standpunten en bewegingen na te bootsen. Zo zat het met die belofte omtrent 1 een vervolg. Het is dan ook terecht dat deze wordt ingelost in een naschrift. En er is geen sprake van dat de auteur (zo de zaak al enig belang heeft) ervan kan worden beschuldigd dat hij, zoals vrouwen veelal doen, het belangrijkste zegt in een postscriptum. Wezenlijk beschouwd is er geen voortzetting. Maar in een andere zin zou, al naargelang de geleerdheid en eruditie van wie het probleem in een historische jas helpt, de voortzetting oneindig kunnen worden. Ere zij geleerdheid en kunde, geprezen zij degene die met de zekerheid van het weten, met de betrouwbaarheid van de autopsie de stof beheerst. Maar de levenskracht in het probleem is toch het dialectische. Wordt het probleem niet dialectisch duidelijk, wordt er daarentegen een zeldzame geleerdheid en grote scherpzinnigheid losgelaten op afzonderlijke gevallen, dan wordt daarmee de zaak voor de dialectisch geïnteresseerde alleen maar moeilijker en moeilijker gemaakt. Zo is er ten aanzien van dat probleem op het vlak van grondige geleerdheid en vorming, kritische scherpzinnigheid en ordenende kunstvaardigheid ontegenzeggelijk veel voortreffelijks gepresteerd door mannen voor wie schrijver dezes diepe verering koestert en van wie hij destijds als student had gewenst hun leiding met meer talent te hebben kunnen volgen dan waarover hij beschikt. Totdat hij met gemengde gevoelens van bewondering jegens die voortreffelijke heren en van mismooedigheid in de nood van zijn verlatenheid en twijfel, meende te ontdekken dat het probleem ondanks al die schitterende inspanningen niet verhelderd, maar eerder verdrongen werd. Stel nu dat de naakte dialectische overweging uitwijst dat er *geen approximatie* is,²⁵ dat het een misvatting, een *zinsbegoocheling* is op die manier *jezelf het geloof binnen te willen kwantificeren*, dat het een *aanvechting* is voor de *gelovige* zich aan dat soort overwegingen over te geven, een aanvechting waartegen hij zich met al zijn kracht moet teweestellen, zichzelf bewarend in de hartstocht van het geloof opdat het er niet op uitloopt dat het hem lukt (let wel: door toe te geven aan een aanvechting, dus door het grootst denkbare ongeluk) het geloof om te zetten in iets anders, in een ander soort zekerheid, het in

Eerste deel

27

**Het objectieve probleem van de
waarheid van het christendom**

Voor de objectieve beschouwing is het christendom een *res in facto posita* [feitelijk gegeven zaak], naar de waarheid waarvan gevraagd wordt, maar zuiver objectief. Want het bescheiden subject is veel te objectief om niet zichzelf buiten beschouwing te laten, of althans om zichzelf *ohne weiter* [zonder meer] mee te rekenen tot degenen die toch al geloven. Objectief verstaan kan waarheid dan betekenen: 1) de historische waarheid, 2) de filosofische waarheid. Als historische waarheid beschouwd moet de waarheid worden achterhaald door middel van een kritische beoordeling van de verschillende overlevingen, etc., kortom: net zoals men de historische waarheid in andere gevallen achterhaalt. Vraagt men naar de filosofische waarheid, dan vraagt men naar de verhouding waarin de historisch gegeven en algemeen erkende leer staat tot de eeuwige waarheid.

Het onderzoekende, het speculerende, het kennende subject vraagt weliswaar naar de waarheid, maar niet naar de subjectieve waarheid, de waarheid van de toe-eigening. Het onderzoekende subject is dus wel geïnteresseerd, maar is niet oneindig persoonlijk, met een op zijn eeuwige zaligheid gerichte hartstocht, in zijn verhouding tot die waarheid geïnteresseerd. Met een dergelijke onbescheidenheid, een dergelijke ijdelheid, laat het objectieve subject zich niet in.

Het onderzoekende subject moet zich nu in een van twee situaties bevinden. Ofwel moet het, als gelovig, van de waarheid van het christendom en van zijn verhouding daartoe overtuigd zijn, in welk geval al het andere hem onmogelijk oneindig kan interesseren. Want het geloof is toch juist de oneindige interesse voor het christendom en elke andere interesse al gauw een aanvechting. Ofwel staat het subject niet gelovig maar objectief in zijn beschouwing, en is het als zodanig ook niet oneindig geïnteresseerd in het beslissende antwoord op de vraag.

30 Dit zij hier even bijtijds gezegd om de aandacht te vestigen op wat in het tweede deel zal worden behandeld: dat het probleem langs deze weg niet beslissend aan de orde komt, dat wil zeggen in het geheel niet aan de orde komt, daar het probleem nu juist gelegen is in de beslissing. Laat de wetenschapper met rusteloze ijver zijn werk doen, laat hem in zijn geestdriftige dienst aan de wetenschap zelfs zijn leven verkorten, laat de speculatieve denker tijd noch moeite sparen: op een hartstochtelijke wijze³⁹ oneindig persoonlijk geïnteresseerd zijn ze niet. Integendeel, ze willen dit helemaal niet zijn. Hun beschouwing wil objectief zijn, belangeloos. Wat de verhouding van het subject tot de gekende waarheid betreft, wordt aangenomen dat wanneer maar het objectief ware aan het licht is gebracht, de toe-eigening ervan een kleinigheid is die je op de koop toe krijgt, en *am Ende* [ten slotte] maakt die het individu ook niets meer uit. Juist daarin is de verheven rust van de wetenschapper gelegen en de komische gedachteloosheid van de nprater.

Hoofdstuk 1

De historische beschouwing

Beschouwt men het christendom als historisch document, dan is het zaak volkomen betrouwbare informatie te verkrijgen over wat de christelijke leer dan wel is. Als het onderzoekend subject oneindig geïnteresseerd was in zijn verhouding tot die waarheid, zou het hier aanstonds vertwijfelen. Want niets is gemakkelijker in te zien dan dat in verhouding tot het historische de grootste wijsheid toch maar een *approximatie* is, en dat een *approximatie* te weinig is om daarop je zaligheid te bouwen, zodanig ongelijksoortig met een eeuwige zaligheid dat zij geen *facit* [uitkomst] kan opleveren. Het onderzoekend subject mag dan als gelovige nog tegelijk oneindig geïnteresseerd zijn in de waarheid van het christendom (waardoor zijn hele streven hem licht in allerlei tegenspraken zou kunnen verwickelen). Of hij mag als niet-gelovige, zij het zonder hartstochtelijk welke negatieve beslissing dan ook te nemen, een buitenstaander zijn. Wanneer hij louter historisch geïnteresseerd is, zet hij zich aan het werk en stort

zich op de meest uitgebreide studies, waartoe hij zelf bijdragen levert tot in zijn zeventigste jaar. Nog veertien dagen voor zijn dood verwacht hij een nieuwe publicatie die licht zal werpen op een hele kant van het onderzoek. Zulk een objectieve zielsgesteltenis is (als niet het tegengestelde ervan hierop zelf een epigram is) een epigram op de onrust van de oneindig geïnteresseerde subjectiviteit. Op zo'n vraag naar de beslissing omtrent haar eeuwige zaligheid, mag deze toch wel een antwoord verlangen, I en in elk geval zou zij tot geen enkele prijs haar oneindige interesse durven opgeven, tot aan haar laatste ogenblik toe.

31

Wanneer nu historisch gevraagd wordt naar de waarheid van het christendom, of naar wat christelijke waarheid is en wat niet, blijkt meteen dat de Heilige Schrift een beslissend document is. De historische beschouwing concentreert zich dan ook in de eerste plaats op de Bijbel.

§1

De Heilige Schrift

Hier gaat het er voor de onderzoeker om zich van de grootst mogelijke betrouwbaarheid te verzekeren. Voor mij gaat het er daarentegen niet om te tonen dat ik deskundig ben of te tonen dat ik dat niet ben. Voor mijn overdenking is het belangrijker dat men begrijpt en zich herinnert dat men zelfs met de meest verbazingwekkende geleerdheid en volharding, en zelfs al zaten de hoofden van alle critici op één nek,⁴⁰ men toch nooit verder komt dan tot een approximatie, en dat er tussen deze en een persoonlijke oneindige interesse in de eigen eeuwige zaligheid een wezenlijke wanverhouding bestaat.*

---

* Door de aandacht te vestigen op deze tegenspraak releveerde of stelde het essay *Filosofische kruimels* het probleem: het christendom is iets historisch (in verhouding waartoe het hoogste weten slechts een approximatie, de meesterlijkste historische overweging slechts het meesterlijkste 'zo goed als' of 'bijna' is). En toch wil het qua historisch juist door het historische beslissende betekenis hebben voor ieders eeuwige zaligheid. Het spreekt vanzelf dat het armzalige kunststuk van het essay er steeds alleen maar in bestond het probleem te stellen en het te vrijwaren van alle woordrijke en speculerende

Nawoord bij *Afsluitend onwetenschappelijk naschrift*

Paul Cruysberghs en Karl Verstrynge

Er is niet veel overdrijving nodig om het *Afsluitend onwetenschappelijke naschrift* een hoogtepunt in het oeuvre van Søren Kierkegaard te noemen. Niet alleen qua aantal pagina's houdt de lezer met het werk een kanjer in handen. Ook thematisch mogen we gewagen van één van de meest veelzijdige en omvattende geschriften van de Deen. De pagina's lopen op tot ver in de honderden, in die mate zelfs dat wie geduldig leest zich wel eens afvraagt of het allemaal niet wat korter had gekund. Ook de meest cruciale thema's die Kierkegaard als schrijver heeft behandeld komen er aan bod. Sterker nog, er valt wel een lans voor te breken om *Naschrift* zonder meer als zijn *opus magnum* te betitelen. Want als Kierkegaard ergens de titel 'vader van het existentialisme' heeft verdiend, dan ongetwijfeld ook dankzij dit werk. Op de vraag namelijk wat het betekent te 'existeren' en wat we bedoelen wanneer we het woord 'existentie' in de mond nemen, geeft Kierkegaard in dit boek, bij monde van zijn pseudoniem Johannes Climacus, een vernieuwend antwoord. De neiging om, in navolging van Jean-Paul Sartre, het begrip 'existentie' te associëren met de overtuiging dat de existentie aan elke bepaling of elk begrip ('essentie') voorafgaat, vindt haar oorsprong in *Naschrift*.

Naschrift imponeert alleen al door zijn volume. Niet alleen de dikte van de band, ook de lengte van de titel laat een monumentaal werk vermoeden. Wie het boek kent neemt nauwelijks de moeite om die titel voluit te vermelden, wat de ook door ons vaak gebruikte

afkorting ‘*Naschrift*’ verklaart. Maar suggereert Climacus’ verduidelijking dat het om een ‘naschrift’ gaat niet eerder een kort werkje? Een postscriptum kan toch nooit omvangrijk zijn? Kierkegaards voorliefde voor paradoxen springt reeds met de titel in het oog. En laat het thema van de paradox nu net een van de centrale kernpunten zijn van dit geschrift.

Wat is dat dan voor een boek dat door zijn tegendraads en uitgesproken onwetenschappelijk karakter een aardverschuiving heeft teweeggebracht in het moderne denken? Hoe moeten we dit boek inschatten dat de aanzet is gebleken tot wat we het existentialisme in engere zin zijn gaan noemen, en tot het existentiële denken in bredere zin als een nieuwe filosofische beweging die het intellectuele klimaat van de twintigste eeuw diepgaand heeft beïnvloed?

De genese van een naschrift

Afsluitend onwetenschappelijk naschrift, dat verscheen op 27 februari 1846, presenteert zichzelf als een naschrift bij *Filosofische kruimels*, een werkje van amper 117 pagina’s dat twee jaar eerder, in 1844, bij dezelfde uitgever verscheen. In beide werken fungeert Johannes Climacus als pseudonieme auteur en Søren Kierkegaard als uitgever.

Hoe moeten we Kierkegaards project van een naschrift bij *Filosofische kruimels* inschatten? Uit de manuscripten die Kierkegaard ons naliet kunnen we opmaken dat hij een tijdlang gespeeld heeft met de idee van een meerdelig werk. *Filosofische kruimels* zou daarvan het eerste deel vormen en de titel *Een dogmatisch-filosofisch probleem* dragen. Dat blijkt uit het (ongedateerde) manuscript voor de drukker, waar het nummer van dit deel en de voorziene titel wellicht pas op het laatste moment met potlood werden geschrapt.¹ Wat het volgende deel van het werk zou inhouden is niet meteen duidelijk. Maar uit ‘manuscript 18’ dat een ontwerp van de titelpagina bevat, kunnen we opmaken dat het “Logische problemen” zou behandelen. Zo luidt alleszins de (hoofd)titel van het ontwerp.² Er is trouwens

1 Zie Pap. 5 B, 40,4 en SKS K4, 180-181 (beschrijving van manuscript 6). Vergelijk ons nawoord bij *Filosofische kruimels*, Damon, Budel 2013, pp. 167-169.

2 Zie SKS K7, 32. De titel *Logiske Problemer* komt voor op het etiket van het schriftje en dan nog eens met potlood ingekaderd op de eerste pagina. Op de

een ongedateerde ontwerp tekst uit 1844-1845, waarin een achttal logische problemen worden opgesomd:

- “1. Wat is een categorie en wat wil dat zeggen, dat zijn een categorie is? Is het een afkorting die achteraf door de wereldgeschiedenis wordt achtergelaten?
2. Over de historische betekenis van de categorie;
3. Hoe door een voortgezette kwantitatieve progressie een nieuwe kwaliteit ontstaat;
4. Over de sprong;
5. Over het verschil tussen een dialectische en een pathetische overgang;
6. Alle historische zekerheid is enkel approximatie;
7. Conclusie – Enthymema – Beslissing. Een trilogie;
8. Wat is existentie?”³

Ook al heeft het vervolg op *Filosofische kruimels* uiteindelijk een minder schoolse en alleszins meer bevreedende titel meegekregen, vanuit filosofisch oogpunt bevat de lijst inderdaad een aantal problemen die allemaal expliciet of impliciet in *Afsluitend onwetenschappelijk naschrift bij Filosofische kruimels* aan bod komen. In elk geval wijst dat lijstje en a fortiori de titel erboven hoezeer Kierkegaard worstelde met Hegels logica en de daarin gestelde problemen. En het toont ook hoezeer zijn behandeling van de problemen in kwestie beïnvloed was door de *Logische Untersuchungen* [Logische studies] (1840) van

---

tegenoverliggende pagina komt dan een nieuwe titel. Die luidt: “Afsluttende eenfoldig Efterskrift / Udførligt og dog overflødig Postscriptum / til / de philosophiske Smuler / af / Johannes Climacus / Udgiven / af S. Kierkegaard [Afsluitend eenvoudig naschrift / uitvoerig en toch overbodig postscriptum / bij / Filosofische kruimels / door / Johannes Climacus / uitgegeven door S. Kierkegaard]”. Het woord ‘eenvoudig’ is later toegevoegd en de intussen weer gewijzigde titel is ook nu weer in potlood omkaderd.

- 3 Pap. 6 B 13, en ook SKS 27, 325; SKS 27, 325; Papir 317 en SKS 18, 241; JJ: 318. Zie SKS K7, 13 met de beschrijving van manuscript 5, en SKS K7, 32 met een beschrijving van manuscript 18.

de Duitse aristotelicus en Hegel-criticus Adolf Trendelenburg.⁴ Bijna steeds wanneer Climacus over logica spreekt, heeft hij het eerste deel van de hegeliaanse logica op het oog, de objectieve logica die de categorieën met betrekking tot het zijn en het wezen behandelt. En alleen al een snelle blik op de inhoudstafel van Trendelenburgs *Logische Untersuchungen* laat zien hoezeer Johannes Climacus thema's die Trendelenburg ter sprake brengt, zelf oppikt.⁵

Wat er verder ook van zij, op een bepaald moment laat Kierkegaard de idee van een meerdelig werk varen en besluit hij in 1844 om *Filosofische kruimels* als een afzonderlijk werk uit te geven. Daarbij laat hij zijn pseudoniem Johannes Climacus in hoofdzaak de vraag behandelen in welke mate een eeuwige zaligheid op een historisch weten gebouwd kan worden.⁶ Twee jaar later, in februari 1846, verschijnt dan een naschrift bij *Filosofische kruimels*,⁷ dat tevens de eerder verwarrende en vrij onbegrijpelijke ondertitel *Mimisch-pathetisch-dialectisch verzamelwerk, / Existentiële bijdrage* meekreeg. In een vroeger ontwerp was er nog sprake van een *Afsluitend eenvoudig naschrift* met als ondertitel *Uitvoerig en toch overbodig postscriptum bij Filosofische kruimels*.⁸

We wezen er reeds op dat, net als *Filosofische kruimels*, *Naschrift* verscheen met Johannes Climacus als auteur en Kierkegaard zelf als

---

4 In een aantekening in zijn notitieboek NB (SKS 20, 93; NB:132) drukt Kierkegaard zijn grote enthousiasme voor Trendelenburg uit, meer bepaald voor diens leer over de categorieën.

5 Climacus zelf verwijst, zij het soms indirect, naar de hoofdstukken over 'De dialectische methode' (zie pp. 26, 114, 121 en 309 / SKS 7, 24, 101, 107 en 274), 'De beweging' (p. 120 / SKS 7, 107), 'De modale categorieën' (p. 353 / SKS 7, 314), 'Het indirecte bewijs' (p. 227 / SKS 7, 201). Maar ook andere hoofdstukken zoals dat over 'Ruimte en tijd', 'Het doel', 'De negatie', 'Het systeem', 'Het onvoorwaardelijke en de idee' verwijzen duidelijk naar thema's die in *Naschrift* uitdrukkelijk aan bod komen.

6 *Filosofische kruimels*, p. 9 / SKS 4, 213.

7 In het Deens luidt de titel voluit: *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift til de filosofiske Smuler / Mimisk-pathetisk-dialektisk Sammenskrift, / Existentielt Indlæg*.

8 Zie hierboven noot 3.